

Sajátos – és nyelvtanulók számára ellentmondásosnak tűnő eset – az "azt" névmási tárgy mellett használt *alanyi ragozású ige*. Ha a fenti névmás valami ismert, már említett, vagy épp látható tárgyat, személyt, fogalmat helyettesít, mellette tárgyas ragozásban áll az ige. Ez a gyakoribb eset: Azt kérem, ott balra! Azt hiszed, hogy esni fog?

Ritkán azonban előfordul, hogy a szóban forgó névmás valami teljesen meghatározatlan dologra, határtalan, végtelen számú lehetőségre utal, amelyről semmit nem tudunk. Jelentése itt valójában "akármit, bármit". Ekkor jogos az alanyi ragozás használata:

Azt eszel, amit jólesik.

Azt csináltunk, amihez kedvünk volt.

(Azt) kérhettek, amit akartok.

E rövid cikk pár megjegyzésével nem szándékoztam kimerítő választ adni a határozatlanság - határozottság összetett kérdésére, csupán néhány – az oktatás és gyakorlás során felmerülő – gondra, érdekességre kívántam felhívni a figyelmet.

Szende Virág

A felszólító mód és használata

Az igemódok a beszélőnek az igében kifejezett fogalomhoz való viszonyát fejezik ki, azaz azt, hogy a cselekvés, történés végbemegy (kijelentő mód); azt, hogy valamilyen feltételtől függ, óhajtott vagy bizonytalan (feltételes mód); illetve a felszólító mód kifejezi a beszélő akaratát, kívánságát vagy beleegyezését. A magyar mint idegen nyelv tanulása során a kezdeti szakaszban a magyar nyelv sajátosságaiból adódóan nincs mód arra, hogy a kijelentő mód mellett más igemódokat is bevezessünk. Nem képzelhető el olyan eljárás, amilyen akár az angol, akár a német vagy az orosz nyelv tanításában minden nehézség nélkül megtehető, hogy azonnal használjuk például a felszólító módot. Ennek oka az, hogy a magyarban néhány igét kivéve a felszólító mód -j jele oly módon hasonul, hogy az a szinkrón nyelvi leírás eszközeivel induktív módon nem magyarázható, illetve olyan bonyolult rendszert alkot, hogy hátráltatná a nyelvelsajátítást, ha az ugyancsak bonyolult igeragozási paradigmákkal együtt próbálnánk tanítani.

Kiesik tehát a kommunikatív kompetencia kialakításához oly igen nélkülözhetetlen eszköz, azaz – legalábbis kezdetben – különféle áthidaló megoldásokat kell alkalmaznunk. Ezek közé tartozhat a *tessék/kell + infinitív* forma, esetleg egy-két elkerülhetetlennek tűnő igét használhatunk felszólító módban, de csak mint lexikai elemet, nem mint nyelvtani kategóriát.

Míg a kijelentő mód esetében nem okoz nehézséget formája és használatának definiálása, a nyelvtanulónak komolyan meg kell küzdenie az alanyi és tárgyas ragozással, a múlt idő kissé komplikáltabb alaki rendszerével, az igeragok illeszkedésével, sőt az igetőrendszerrel is. Ugyanakkor a felszólító mód esetében az igealakok létrehozása és használatuk okoz komolyabb nehézséget. Mivel a felszólító mód oktatásának sikere nagymértékben függ a tanári tudástól, felkészültségtől, ennek áttekintését fontosnak tartom akkor is, ha az olvasó talán evidenciának hiszi a leírtakat. Szükséges ugyanakkor a felszólító mód kétféle használatából adódóan rövidebb gyűjtemények közlése is.

I. A felszólító módú igealakok

I.1. A felszólító mód jele a *-j*, amely az igék szótári alakjához járul: *ad – adj, szól – szólj*. A hangzóvesztős tövek esetében a teljes mássalhangzós tövhöz kapcsoljuk a felszólító mód jelét: *ugrik – ugrunk – ugorj, forog – forogunk – forogj, érez – érzünk – érezz*. Az *sz/d* tövű igék esetében a *d*-tövet használjuk: *fekszik – feküdni – feküdj, alszik – aludni – aludj*. Az *sz/z* tövű igéknek a *z* tövéhez járul a felszólító mód jele: *emlékszik – emlékezni – emlékezz, szándékszik – szándékozni – szándékozz*.

I.2. A felszólító mód jele gyakran hasonul az ige szóvégi mássalhangzójához. Négy főbb csoportot különböztethetünk meg:

I.2.1. A szibiláns hanggal (*s, sz, z*) és a *dz*-vel végződő igéknél a szóvégi mássalhangzóhoz hasonul a felszólító mód *-j*-je: *játszik – játssz, ás – áss, hoz – hozz, edz – eddz*.

I.2.2. A *t* végű igéket újabb három csoportba osztjuk.

I.2.2.1. Ha a *t* előtt *sz* vagy *s* áll, ehhez a hanghoz hasonul a *-j*: *halaszt – halassz, fest – fess*.

I.2.2.2. Ha a *t* előtt hosszú magánhangzó vagy nem szibiláns mássalhangzó áll, a felszólító mód *-j* jeléből *s* lesz: *fordít – fordíts, sért – sérts*. A tárgyas ragozás egyes szám 2. személyű rövidebb változatában kivételesen megmarad a felszólító mód jele: *fordíts – fordítsd, érts – értsd*. Kivétel ebben a csoportban a *lát* és a *bocsát*, amelyek másképpen képezik felszólító módjukat.

1.2.2.3. Ha a *t* előtt rövid magánhangzó van, továbbá a *lát* és a *bocsát* esetében a felszólító mód *-j* jelén kívül a többeli *t* is *s*-sé változik, így az eredmény gemináta (hosszú) *ss* lesz: *fut* – *fuss*, *üt* – *üss*, *lát* – *láss*.

1.2.3. Külön csoportot képez a *jön* ige, amelynél a felszólító mód jele *-jj*, ezen kívül az egyes szám 2. és a többes szám 1. és 2. személyében egy más tőből származó alakot használunk a köznyelvben: *jön* – *jöjj* – *gyere*, *jöj-jünk* – *gyerünk*, *jöjjetek* – *gyertek*.

1.2.4. A hét *sz/v* tövű igében *gy* a felszólító mód jele. Ez a nevezetes hét ige: *tesz*, *vesz* *visz*, *hisz*, *eszik*, *iszik*, *lesz*. Pl. *tesz* (tevő) – *tegyél* – *tedd*, *eszik* (evő) – *egyél* – *edd*. Kivétel a *hisz* ige, melyben a felszólító mód jele *ggy*: *higgy*.

1.3. Felszólításnál az igekötős igéknél az igekötő elválik, és az ige mögé kerül. Pl. *Megírod a leckét.* – *Írd meg a leckét!* Ez különösen akkor nyújt segítséget annak eldöntésében, hogy vajon felszólításról van-e szó, ha az ige kijelentő és felszólító módú alakja azonos. Pl. *Megírjátok a leckét.* – *Írjátok meg a leckét!*

Hasonulások a felszólító módban

szibiláns hangokra végződő igék és a <i>dz</i>	<i>s</i> , <i>sz</i> , <i>z</i> , + <i>j</i> → <i>ss</i> , <i>ssz</i> , <i>zz</i> <i>dz</i> + <i>j</i> → <i>ddz</i>	<i>játsz</i> , <i>áss</i> , <i>hozz</i>
<i>t</i> végű igék	<i>s/sz</i> + <i>t</i> + <i>j</i> → <i>ss</i> , <i>ssz</i>	<i>halassz</i> , <i>fessz</i>
	hosszú mgh./nem szibiláns msh. + <i>t</i> + <i>j</i> → <i>ts</i>	<i>fordíts</i> , <i>sérts</i> kiv.: <i>lát</i> , <i>bocsát</i>
	rövid mgh. + <i>t</i> + <i>j</i> → <i>ss</i>	<i>fuss</i> , <i>üss</i> kiv.: <i>láss</i> , <i>bocsáss</i>
a hét <i>sz/v</i> tövű ige: <i>tesz</i> , <i>vesz</i> , <i>visz</i> , <i>eszik</i> , <i>iszik</i> , <i>lesz</i> , <i>hisz</i>	<i>gy</i> (<i>ggy</i>)	<i>tegyél</i> , <i>vegyél</i> , <i>vigyél</i> , <i>egyél</i> , <i>igyal</i> , <i>legyél</i> , <i>higgyél</i>
<i>jön</i>	<i>jj</i>	<i>jöjj</i>

A személyragok rendszere

	Alanyi ragozás		Tárgyas ragozás
	iktelen	Ikes	
egyes szám	1. -ak, -ek	-ak, -ek (~am, -em)	-am, -em
	2. -Ø, -ál, -él	-Ø, -ál, -él	-ad, -ed
	3. -on, -en, -ön	-on, -en, -ön (~-ék)	-a, -e
többes szám	1. -unk, -ünk	-unk, -ünk	-uk, -ük
	2. -atok, -etek	-atok, -etek	-átok, -étek
	3. -anak, -enek	-anak, -enek	-ák, -ék
			e. sz. 1. -alak, -elek (téged, titeket)

A 2. személyben mindkét ragozásban két-két párhuzamos alak van: az alanyi ragozásban a rövidebb forma személyrag nélkül szerepel, s így azonos a felszólító mód tövével (*mondj, áss, játssz, ébressz, fordíts, jöjj*). A tárgyas rövidebb alakból 1) a felszólító mód jele hiányzik, a *-d* személyrag így közvetlenül a tőhöz kapcsolódik (*várd, játssz, ásd*); 2) a *t* végűeknél eltűnik a *t* (*ébressz*) vagy átalakul (*üsd*); 3) a felszólító mód *s*-sé vált jele azonban megmarad azokban a *t* végű igékben, amelyekben a *t* előtt hosszú magánhangzó vagy nem szibiláns mássalhangzó van (*fordítsd, értsd*); 4) a magánhangzós tövekhez a személyrag gemináltan (megduplázva) járul (*lődd, edd*). Az ikes ragozás a felszólító módban is elavulóban van. Az eredeti paradigma (*aludjam, aludjál, aludjék; egyem, egyél, egyék*) ma régies színezetű, a ragozási sor ugyanis az iktelen igékhez igazodott (*aludjak, aludjál, aludjon; egyek, egyél, egyen*). Régebben a felszólító mód ikes alakjait következetesebben használták: *Aki nem dolgozik, ne is egyék!, Ég a gyertya ég, el ne aludjék!*

II. A felszólító mód jelének kialakulásáról

II.1. A magyar nyelv a finnugor nyelvek családjába tartozik, s már a finnugor együttélés idején (Kr. e. 3000-2000) is létezett a felszólítás. Ekkor a felszólítást a nyomatékosan hangsúlyozott igetővel fejezték ki (*Vár!, Marad!*). A rokon nyelvekben ma is találunk ilyen: pl. a cseremisztől *tol!* 'jöjj!' szóban. Már ebben a korban megindult egy feltételezett *-k* igenévi képző átalakulása a felszólító mód jelévé. A jeltelen és a *-k*-s felszólítás között árnyalatnyi különbség lehetett. Az előbbi valószínűleg erélyes parancsot, az utóbbi enyhébb felszólítást, óhajt fejezhetett ki. Már a finnugor korban megindult az a folya-

mat, melyben az egyes szám 1. és 3. személy, valamint a többes szám alakjait a -k képzős igenév és a személyes névmás laza kapcsolata jelölte.

II.2. Az ősmagyar korban (kb. Kr.e. 500 – a honfoglalásig) ebből a -k képzőből egy palatális -χ vagy -j alakult ki. Ez a jel különféleképpen olvadt össze a szóvégekkel. A jeltelen forma a 2. személyhez intézett energikus parancsban tartott ki a legtovább, később a felszólító mód jele a 2. személybe is behatolt, s a két alak együtt élt (ld. a mai *várd – várjad*). Az összeolvadás sokfélesége abból adódik, hogy a magyar hangzórendszer még nem volt teljes, a ty még nem létezett. Így magánhangzó vagy félhangzó után a tχ-ból cs lett, mássalhangzó után pedig ss-sé alakult. Az s,sz,z végű igéknél teljes hasonulás ment végbe.

III. A felszólító mód használata

III.1. A felszólító mondatlall akaratlát fejezi ki a beszélő, s célja az, hogy a hallgató ennek megfelelően járjon el. A felszólító mondat nem tartalmaz logikai ítéletet. Intenzitása a parancstól a megengedésig terjed: parancs, kérés, tanács, buzdítás, megengedés. (*Álljatok fel!, Légy szíves segíteni nekem!, Légy jó mindhalálíg!, Mondd csak bátran!, Hát csak csináld!*) A felszólító módú állítmány a felszólító mondatokban 2. vagy 3. személyű (magázás), lehet többes szám 1. személyű is, ha a felszólításba a beszélő saját magát is beleérti. (*Menjünk sétálni!*) Egyes szám 1. személyben csak a *hadd* módosítószóval együtt használjuk. (*Hadd meséljek el egy viccet!*) A *hadd* eredetileg tárgyi mellékmondat felszólító módú főmondata volt. (*Hagyd, hogy elmeséljek egy viccet!*) Az intonációra jellemző a nagyobb hangerő és az elöl meredeken eső hanglejtés. Az ilyen intonáció segítségével kijelentő módú igealak is kifejezhet felszólítást. (*Ideadod a könyvet?, Nem mondanád meg?, Most azonnal hazamész!*) Hiányos szerkezetű mondat is lehet parancs. (*Ki innen! Mars!*) A felszólító mondat végére felkiáltójelet teszünk, de a tudományos és publicisztikai, szépírói gyakorlatban gyakran elmarad. Ilyenkor az intonáció sem olyan erőteljes.

III.2. A felszólító módú igealak nem jelent felszólítást, ha egyes szám 1. személyben használjuk, ebben az esetben a kötőmód helyett alkalmazzuk: *Megmondjam a véleményemet?* Ebben az esetben a jelentése: Meg kell mondanom a véleményemet? A felszólító mód állhat kijelentő mód helyett is: *Megvesszük a könyvet, kerüljön akármibe!*

IV. A felszólító mód a mellékmondatban

IV.1. Független felszólítás, óhaj és felkiáltás. A főmondatban használt ige eligazítja a nyelvtanulót abban, hogy a mellékmondatban felszólító módot kell-e használni vagy nem.

A FELSZÓLÍTÁS MINŐSÉGE	IGÉK A FŐMONDATBAN
erős vágy, akarat kifejezése	kíván, óhajt, szeretné, alig várja, akar, kér, követel, könyörög, esedezik, imádkozik
elhatározás, ebből következő parancs, rendelkezés	dönt, határoz, úgy tetszik neki, parancsol, elrendel, meghagy, intézkedik, megbíz, rábíz, kényszerít, kötelez, odahat, vmire ítél, vmire kárhoztat
folyamatban lévő vagy eredményes enyhébb ráhatást jelez	biztat, késztet, ösztönöz, sürget, un-szol, rávesz, (meg)hív, kínál, marasztal, indítványoz, tanácsol
vágy és akarat közlésére is felhasználható, egyébként semleges igék	szól, kiált, (meg)mond, kijelent, közöl, tudósít, tudtul ad, tudomására hoz, üzen, jelent, sugall, figyelmeztet, (levelet) ír
megengedést, tiltást fejez ki	(meg)enged, hagy, ráhagy, felhatalmaz, nem enged, (meg)akadályoz, visszatart, gátol, elkerül, tilt, óv, lebeszél, parancsol, vigyáz, ügyel, őrködik
törekvést, hajlandóságot, elhatározást, beletörődést jelölő ige vagy kifejezés	igyekszik, törekszik, azon van, készül, megpróbál, elér, letesz/lemond róla, felhagy vele, hagyja, rászánja magát, vállalkozik rá, erőt vesz magán, megállja, nem állja meg
felszólítás és kérdés kereszteződése (megvalósítás bizonytalan, kérdéses, az egész mellékmondat kérdőformát nyer)	kérdez, gondolkodik, nem tudja, találgat, tanakodik, töpreng, tűnődik, tőri a fejét
a szóbeli közlést jelentő ige elmarad, helyébe a kíséző jelenség lép	int, mutat, jelt ad, intést ad, felemeli a kezét, csenget stb.
személytelen igék és kifejezések a főmondatban, amelyek előre jelzik a szükséglet vagy tiltást	az kell, nem kell, illik, nem illik, illő, nem illő, szabad, nem szabad, az hiányzik, lehet, nem lehet
érintkezés a célhatározói mondattal (olyan a bevezető mondat, amelybe bele kell értenünk a felszólítást)	Elmentem az orvoshoz, hogy adjon nekem gyógyszert.

IV.2. A célhatározói mellékmondat

	FŐMONDAT	KIFEJEZÉSEK A FŐMONDATBAN	PÉLDÁK
ALAPHELYZET	valamely határozószó v. kifejezés kényszerteremt a közlés továbbvitelére	azért, avégett, abból a célból, arra, ahhoz	Azért jöttem ide, hogy megmutassak önnek egy levelet.
	a tartalomadó határozó mellett módosító szó áll	csak, csupán, egyedül, csakis azért, nem másért, csak hogy, hanem hogy	A hajó egyedül azért várt ott, hogy a menekülteket felvegye.
LAZÁBB VISZONY	a főmondat tartalma megkívánja a cselekvés céljának megjelölését		Még éjszaka is dolgozott, hogy az előadás elkészüljön.
	a főmondat a cselekvéssel jelzi, hogy célmegjelölés következik		Bementem az üzletbe, hogy megvegyem a kirakatban levő sálat.
	a mellékmondatot tagadást kifejező kötőszó vezeti be	hogy ne, nehogy	Fanny szemeit behunyta, és füleit eltakarta, hogy ne lásson, hogy ne halljon.
	a főmondat önmagában kielégítő, zárt		A lány nevetett, hogy ne lássák szomorúságát.
ELŐRETETT MELLÉKMONDAT	az elérendő (megakadályozandó) dolgot előtérbe helyezi		Hogy ne gondoljon a szüleiére, olvasni kezdett egy izgalmas regényt.
	bevezető mondat	hogy őszinte legyek, hogy az igazat megmondjam, hogy rövid legyek, hogy úgy mondjam	Hogy az igazat megmondjam, nem szívesen megyek ma moziba.

IV.3. A fentiekén kívül létezését, hiányt, szükségességet, lehetőséget, fontosságot, képességet, rátermettséget jelentő kifejezéseket követő mellékmondatokban is felszólító módot használunk. Pl. *Nincs, akivel magyarul beszéljek. Van, hova menjek. Meg kell, hogy mondjam. A pénz nem elég arra, hogy megvegyék a házat. Nem képes arra, hogy megbirkózzon ezzel a feladattal. Lehetősége van arra, hogy ösztöndíjat kapjon. Fontos, hogy részt vegyen az előadáson.*

V. Helyesírási kérdések

A felszólító módú igealakok írásánál a következőkre kell figyelemmel lenni:

V.1. A magánhangzóra végződő igéknél minden alakban csak egy *j*-t írunk, mert a felszólító módban nincs *j*-vel kezdődő személyrag: *lő – lőj – lőjete*k. Ez utóbbi alakban dupla *j* hallatszik, ez okozza a hibás írást. Ugyanakkor vigyázni kell arra, hogy a *j*-re végződő igéknél a felszólító módban minden esetben dupla *j*-t kell írni: *bújik – bújj – bújj be*, még akkor is, ha bizonyos betűkapcsolatban csak egy hallatszik.

V.2. A felszólító mód jelének kétjegyű mássalhangzókhoz (*dz, sz*) történő hasonulásakor a mássalhangzónak csak az első jegyét kettőzzük meg (*ddz, sss*). Pl. *edz – eddz, játszik – játssz, csúszik – csússz*. Elválasztáskor viszont kétszer írjuk le a kétjegyű mássalhangzót: *edz-dzen, játsz-szon, csúsz-szon*.

V.3. A *d*-re végződő igéknél a *d* és a *j* találkozásakor összeolvadás történik, egy harmadik hangot, *gy*-t ejtünk, de ezt az írásban nem jelöljük. Pl. *aludjon, feküdjön, maradjon* stb. Hasonló jelenséggel találkozunk azoknál a *t* végű igéknél, amelyekben a *t* előtt hosszú magánhangzó, illetve nem szibiláns mássalhangzó áll. Pl. *taníts, érts, fűts*. Itt a *t* és az *s* cs-vé olvad össze, amit az írásban ugyancsak nem jelölünk.

V.4. Az egyes szám 2. személy tárgyas ragozású rövid alakjában a személyrag egy *d*, amely természetesen megkettőződik, ha az ige töve *d*-re végződik. Ennek az elmulasztása félreértésekhez vezethet. Pl. *told – toldd, áld – áldd*. Mondatokban: *Told félre innen a motorodat! – Toldd meg a kötelet, mert rövid!* A magánhangzóra végződő igéknél a kiejtéshez igazodunk, tehát a ragot megkettőzzük: *lődd, ródd*.

VI. Nyelvhelyességi kérdések

VI.1. A suksükölés. A suksük (szukszük) forma nyelvjárási eredetű, használata azonban némiképp a köznyelvbe is bekerült. Kiinduló pontja az,

hogyan az igék egy részének tárgyaz ragozása kijelentő mód jelen idejű alakja azonos a felszólító móddal. Pl. *mondjuk – mondjuk!, mossátok – mossátok!, rázzák – rázzák!, nézzük – nézzük!* Más részüknel hasonlóság van: *látja – lás-sa!, szeretjük – szeressük!, osztja – ossza!, eresztjük – eresszük!, festjük – fes-sük!* Sajnos hallunk ilyesfajta mondatokat is: *Holnap kifessük a lakást.* Ami semmiképpen nem lehet felszólítás, hiszen ebben az esetben az igekötő az ige mögé kerül. *Ki tanítsa a számtant?* Ez a mondat megfelelő szöveggörnyezetben felfogható a bizonytalanság kifejezésének, vagyis kiegészíthető így: *Nem tudom, ki tanítsa a nyelvtant.* vagy *Mi a véleményed, ki tanítsa a nyelvtant?* Még egy példa a helytelen igeformára: *Majd meglássátok, mindjárt ki-nyissák az üzletet.* A "suksük nyelv" ma a művelt nyelvhasználat fokmérője, ellentétes az irodalmiság felé emelkedő köznyelvünk fejlődési irányával. Ilyen egységesülés, amely eltünteti a különbséget kijelentő és felszólító mód között (legalábbis bizonyos igéknel), szegényedéshez vezet. Pl. *Mikor vetjük el a búzát? – Mikor vessük el a búzát?, Hova szállítjuk az árut? – Hova szállítsuk az árut?*

VI.2. Udvariatlan és helytelen felszólító módú igealak helyett főnévi igenevet használni. Pl. *Fizetni! – Szeretnék fizetni. Megállni! – Állj(atok) meg!*

VI.3. Gondot okoz néha azoknak az igéknek a felszólító módba tétele, amelyeknek végén *mássalhangzó + l/z* van. Ilyenek: *csuklik, botlik, áramlik, lélegzik, pattogzik.* Körülbelül 70 ilyen igénk van. Lehetséges így létrehozni a felszólító módot: *botoljon, ké kelljen* stb. Helyettesíthetjük más szóval: *fényeljen = ragyogjon.* Körül is írhatjuk a felszólítást: *ne csukolj = csinálj valamit, hogy elmúljon a csuklásod, ízeljen = mit tegyek bele, hogy kedvedre v. ízlésed szerint való legyen?*

Irodalomjegyzék

- Keresztes László: Gyakorlati magyar nyelvtan
Hungarolingua
Debreceni Nyári Egyetem 1992.
- Bencédy József – Fábián Pál – Rácz Endre – Velcsov Mártonné: A mai magyar nyelv,
Bp. 1968. TK
- Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán: A magyar nyelv története, Bp. 1967. TK
- Bárczi Géza: A magyar nyelv múltja és jelene, Bp. 1980. Gondolat
- Hadrovics László: A funkcionális magyar mondattan alapjai, Bp. 1969. AK
- Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza, Bp. 1975. Gondolat
- Szemere Gyula: Hogy is írjuk?, Bp. 1987. Gondolat
- Fábián Pál – Szathmári István – Terestyéni Ferenc: A magyar stilisztika vázлата,
Bp. 1971. TK
- Magyar nyelvhelyesség (Szerk. Deme László és Köves Béla), Bp. 1969. TK